

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ МИСТЕЦТВ
ІМЕНІ І. П. КОТЛЯРЕВСЬКОГО
МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

КЛЕНДІЙ ОЛЕГ МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 78.071.1(44)(092):780.616.432]:78.03“18”

ДИСЕРТАЦІЯ
**ФОРТЕПІАННИЙ СТИЛЬ К. СЕН-САНСА
ЯК ВТІЛЕННЯ ВИКОНАВСЬКОГО ІДЕАЛУ
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ХІХ СТОЛІТТЯ**

Спеціальність 025 – «Музичне мистецтво»

Галузь знань 02 – «Культура і мистецтво»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О. М. Клендій

Науковий керівник:
доктор мистецтвознавства, професор
Шаповалова Людмила Володимирівна

Харків – 2021

АНОТАЦІЯ

Клендій О. М. Фортепіанний стиль К. Сен-Санса як втілення виконавського ідеалу європейської культури XIX століття. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 025 – «Музичне мистецтво» (02 – Культура і мистецтво). – Харківський національний університет мистецтв імені І. П. Котляревського, Міністерство культури та інформаційної політики України, Харків, 2021.

Дисертацію присвячено вивченню фортепіанного стилю мислення одного з найяскравіших представників європейської музичної культури XIX – початку XX ст. Каміля Сен-Санса (1835–1921). Його творча діяльність і фортепіанна спадщина втілюють ідеал композитора-віртуоза. Досконало володіючи інструментом, він розширив горизонт виразових можливостей фортепіано, створивши власний стиль – звукообразний світ. Затребуваність теми дисертації обумовлена недооцінкою творчої спадщини К. Сен-Санса в більшості наукових концепцій, які присвячені історико-типологічним процесам західноєвропейської музики. Хоч минуло уже сто років з дня смерті митця, на сьогоднішній день його значний внесок у розвиток європейської культури не висвітлено у наукових дослідженнях в повній мірі.

Віртуозність в музичному мистецтві XIX ст. в більшості випадків ототожнюється з виконавським мистецтвом; щодо романтичної віртуозності, етимон терміну звужений до образу віртуоза-піаніста, рідше скрипаля. Однак більшість європейських віртуозів (Ф. Калькбреннер, Ф. Шопен, Ф. Ліст, С. Тальберг) уособлювали феномен композитора-виконавця. Вони створювали свій концертний репертуар, враховуючи можливості власного піаністичного апарату або підлаштовуючи під нього запозичені твори для ефектної презентації публіці (транскрипції). Втім, естетика віртуозності спонукала їх до пошуку нових, вражаючих слухача звукообразів фортепіано (комплексів виразових засобів). Все вищезазначене стало підставою для формування уявлення про *виконавський ідеал європейської культури XIX ст.*

Проблема взаємовпливу виконавського і композиторського стилю в єдиному мисленні композитора-віртуоза є недостатньо вивченою. В тандемі «композитор – віртуоз» втілення композиторського *Я* безпосередньо залежало від його виконавської майстерності, котра, в ідеальному варіанті, перебувала у перфектному стані (для досягнення трансцендентного через подолання неможливого). Як наслідок, творча спадщина композитора-віртуоза відбивала його піанізм і рівень виконавської майстерності. Втілення віртуозності у композиторському тексті романтиків відбувалось саме у комплексах виразових засобів, названих нами «**модуси віртуозності**», які уособлюють складність **художньої інтерпретації твору** суб'єктом творчості (композитором, виконавцем, слухачького сприйняття).

Об'єктом дослідження є західноєвропейська традиція фортепіанного мистецтва XIX століття; **предметом** – фортепіанний стиль Каміля Сен-Санса як синтез композиторського і виконавського мислення.

Мета дослідження – визначити стильові засади творчого синтезу К. Сен-Санса з точки зору виконавського ідеалу загальноєвропейської традиції XIX століття.

Твори для фортепіано *solo* начебто «програють» у популярності фортепіанним концертам К. Сен-Санса. Оскільки в дисертації не вивчається жанр фортепіанного концерту (зважаючи на високий ступінь його висвітленості в працях О. Буреля, *M. Stegemann*, *P. C. Pollei*, *E. A. Rath*, *R. H. Swan*), то сім циклічних опусів (кожний по 6 п'єс, окрім сюїти op. 90) чудово заповнюють «прогалину», і привертають до себе увагу віртуозів до нині. Вони репрезентують композиторську інтерпретацію фортепіанної мініатюри, котра відіграла роль творчої лабораторії для синтезу інтенцій К. Сен-Санса як композитора та піаніста. У дисертації проаналізовано корпус фортепіанних циклів митця, що складаються почасти з програмних мініатюр. Вони відображають принципи індивідуальної жанрової системи К. Сен-Санса та демонструють еволюцію його фортепіанного стилю.

Розділ 1 «Фортепіанна творчість К. Сен-Санса в контексті західноєвропейської традиції XVIII-XIX століття: методи дослідження» містить систематизацію наукових джерел стосовно життя, фортепіанної творчості та виконавської діяльності К. Сен-Санса у якості піаніста. Виявлено, що постать французького композитора у вітчизняному музикознавстві представлена дослідженнями несистемного характеру. Праці, присвячені жанрово-стильовим та виконавським принципам фортепіанних циклів композитора, взагалі відсутні. Визначено історико-культурне середовище розвитку піанізму композитора як сприятливе для формування віртуозної самосвідомості. К. Сен-Санс один з небагатьох кому пощастило успадкувати піаністичні принципи академічної школи віртуозів перших десятиліть XIX ст. Вони стали важливим чинником його композиторського і виконавського фортепіанного стилів мислення. Розглянуто жанровий контекст розвитку європейської романтичної мініатюри, зокрема у французькій національній культурі. Виявлено спадкові та новаторські принципи фортепіанної мініатюри (циклізація, програмність, звукообразність, віртуозність).

Окрему проблему дослідження складає явище віртуозності. Виокремлено два напрями досліджень: історико-культурний огляд і теоретичне осмислення з виділенням типології. Надано авторську дефініцію поняття «віртуозність», що враховує як суб'єктів, так і об'єкти музичного процесу. *Віртуозність суб'єкта* творчості має на увазі процес створення, відтворення, сприймання інтонаційних подій, утілених через засоби виразності, що потребують значних витрат енергії суб'єкта для подолання труднощів. *Об'єкт віртуозності* містить інтонаційні події та художньо-технічні засоби втілення, що потребують значних витрат енергії суб'єктів при їх створенні, відтворенні та сприйманні.

Розглянуто різноманіття трактувань поняття «неокласика» у зарубіжному і вітчизняному музикознавстві. Увагу звернено на проблематику визначення часових рамок появи терміну і ролі французької музичної культури у формуванні цього явища.

Розділ 2 «Жанрова драматургія та виконавська специфіка фортепіанних циклів К. Сен-Санса» розкриває всю багатогранність фортепіанного стилю митця. Сім фортепіанних циклів К. Сен-Санса охоплюють більшість малих жанрів європейської культури. Характерною особливістю їх є історико-стильова множинність – від придворних та салонних танців докласицистичного періоду до концертно-віртуозних етюдів і програмних п'єс пізнього романтизму.

У підрозділі 2.1 «Втілення ігрової логіки концертування в фортепіанних циклах раннього періоду творчості К. Сен-Санса» виявлено провідні принципи фортепіанного мислення композитора, основним з яких є опора на класичні засади композиції, що сформувалися в практиці композиторів-віртуозів XVIII – початку XIX ст. На синтаксичному рівні це втілювалось у використанні так званих ігрових фігур. Визначено основні напрямки розвитку фортепіанного стилю К. Сен-Санса.

Зміст підрозділу 2.2 «Семантика віртуозності в жанрово-стилістичній системі “Альбому” для фортепіано ор. 72 К. Сен-Санса» розкриває багатогранність образного світу п'єс композитора. Концертно-віртуозне мислення виходить за рамки успадкованих традицій романтизму, охопивши міжжанрову взаємодію з класичним спадком, та передбачає нові для нього художні ідіоми імпресіонізму.

У підрозділі 2.3 «Принцип стильової інтеграції у фортепіанній сюїті ор. 90 К. Сен-Санса» йдеться про інтеграцію барокової традиції в композиторську практику кінця XIX ст., що втілювалось у відродженні жанру старовинної сюїти. Опус 90 став прикладом необарокових тенденцій фортепіанного стилю К. Сен-Санса. Спираючись на національні традиції французьких клавесиністів, композитор збагатив семантику барокового твору романтичними конотаціями.

У підрозділі 2.4 «“Шість етюдів” ор. 111 як втілення ідеалу концертно-віртуозного етюдів XIX століття» висвітлено основні принципи сформованого піанізму К. Сен-Санса, що втілений у віртуозній фактурі етюдів циклу. Варто

відзначити, що композитор значну увагу приділяв техніці подвійних нот. Виявлено, що синтез жанрів прелюдії і фуги та концертного етюду, а також втілення семантики дзвонів є одними з характерних принципів фортепіанного мислення К. Сен-Санса зрілого періоду.

У підрозділі 2.5 «Віртуозність як стилеутворюючий фактор у пізній творчості К. Сен-Санса: на матеріалі “Шести етюдів для лівої руки” оп. 135» пропонується аналіз унікального фортепіанного циклу, в якому відзначено єднання принципів нової сюїти та концертно-віртуозного етюду в умовах виконання однією лівою рукою. Проаналізований опус 135 розширює сформовані уявлення щодо меж жанрової семантики концертного етюду, традиційно орієнтованого на два виконавських завдання: реалізацію комплексу технічних складнощів і втілення програмного задуму. Композитор актуалізує для піаніста надзавдання, яким є стильова відповідність твору жанровому прототипу барокової сюїти.

Підрозділ 2.6 «Шість фуг оп. 161 – фортепіанна версія тембрового поліфонізму» демонструє значення фуги в творчості митця. Французький композитор, подібно Й. С. Баху і його послідовникам, віднайшов і геніально розкрив потенціал жанру, який в порівняно невеликих масштабах здатен відобразити інтонаційну модель Всесвіту.

У Розділі 3 «Принципи фортепіанного стилю мислення К. Сен-Санса» на підставі проаналізованих циклів обґрунтовано концепцію фортепіанного стилю мислення К. Сен-Санса. У підрозділі 3.4 «Фактура. Модуси віртуозної фактури. Піаністичність» виокремлено декілька тенденцій, притаманних піанізму французького майстра: інтеграції поліфонічного викладу у гомофонно-гармонічний; використання чотирьох історико-стильових моделей фактури (докласицистичної, класицистичної, романтичної, *передімпресіоністичної*); підпорядкування фактури п'єс піанізму їх автора. Пропонується визначення поняття «модус віртуозності» та надано типологію модусів віртуозності у фортепіанних циклах К. Сен-Санса.

Заключний підрозділ 3.5 «Інтерпретологічний вимір фортепіанної творчості К. Сен-Санса» присвячений виконавському стилю Сен-Санса-піаніста. Шляхом порівняння його репертуарного списку і всебічного аналізу фортепіанних циклів розкрито взаємовпливи виконавської діяльності та композиторської творчості. Запропоновано панораму інтерпретаційних версій п'єс фортепіанних циклів К. Сен-Санса, що характеризується посиленням інтересу до його творчості піаністів різних національних шкіл сучасного світу.

Практичне значення роботи. Матеріали та висновки дослідження можуть бути використані в навчальних курсах «Історія і теорія фортепіанного мистецтва», «Проблеми сучасного фортепіанного виконавства», «Історія світової музичної культури», «Аналіз музичних творів», «Музична інтерпретація», «Актуальні аспекти теоретичного музикознавства», а також в класах спеціального фортепіано для бакалаврів, магістрів та аспірантів вищих музичних навчальних закладів України та інших країн світу.

Ключові слова: виконавський ідеал, французька фортепіанна традиція, виконавський стиль, фортепіанний цикл, модус віртуозності, стильова інтеграція, жанровий синтез.

SUMMARY

Klendii O.M. C. Saint-Saëns's Pianoforte Style as Evocation of Performance Ideal of the 19th-Century European Culture. – Qualification scientific work on the rights of a manuscript.

Dissertation for the scientific degree Doctor of philosophy (PhD), specialty 025 – Music Art, branch of knowledge 02 – Culture and Art. Kharkiv National University of Arts named after I. P. Kotlyarevsky, Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine, Kharkiv, 2021.

The thesis covers the investigation of pianoforte mentality style of one of the most outstanding representatives of the European music culture of the 19th – the beginning of the 20th century C. Saint-Saëns (1835–1921). His creative activity and pianoforte heritage represent the ideal of a composer-virtuoso. Being excellent at

playing the instrument, he expanded the horizons of pianoforte expressive means by creating his own style – a sound-pattern world. The demand of the thesis topic is explained by under-investigation of C. Saint-Saëns's artistic heritage in most scientific outlooks devoted to historical and typological processes in Western European music. Although it has been a hundred years since the artist's death, today his great contribution into the development of the European culture has not been covered in scientific studies to the full extent.

In most cases virtuosity of the 19th-century musical art is identified with performing arts; as for romantic virtuosity, the etymon of the term is limited to the identity of a piano virtuoso and less commonly to a violin player. However, most European virtuosos (F. Kalkbrenner, F. Chopin, F. Liszt, S. Thalberg) represented the phenomenon of a composer-performer. They created their own concert repertoire, taking into account their pianistic framework potential with further adjustment of the borrowed works for their effective performance in public (transcribed). However, virtuosity aesthetics made them find new impressive piano sound patterns (complexes of expressive means). All of the above became the basis for the formation of the idea of *the performance ideal of the 19th-century European culture*.

The problem of the mutual influence of performing and composing style in composer virtuoso's single mentality is important but under-investigated. In a "composer-virtuoso" tandem, representation of the composer's self-image depended directly on his or her art of execution, which was ideally in its perfect condition (in order to achieve transcendence by means of overcoming the impossible). As a result, a composer-virtuoso artistic heritage reflected his or her pianism and the level of performing skills. Virtuosity evocation in a composer's romantic libretto was performed through complexes of expressive means called "**virtuosity modes**" which represented a complexity of **artistic work interpretation** by a creative work entity (a composer, a performer, audience perception)

The object of research is Western-European tradition of the 19th-century pianoforte art; **the research subject** is Camille Saint-Saëns's pianoforte style as the synthesis of composer and performer mentality.

The aim of the research –is to determine the style framework of C. Saint-Saëns’s artistic synthesis in regards to the performance ideal of all-European tradition of the 19th century.

Solo compositions for piano seem to compare poorly to the popularity of C. Saint-Saëns’s piano concerts, which not included into the specific research subject). Since the piano concert genre is not covered in the thesis (due to its expensive study in the works by *O. Burel, M. Stegemann, P. C. Pollei, E. A. Rath, R. H. Swan*), seven cycles (each includes 6 music pieces, except for suite op.90) “bridge the gap” and still attract virtuosos’ attention today. They represent the composer’s interpretation of pianoforte miniature, which played the role of an artistic laboratory for the intention synthesis of C. Saint-Saëns as a composer and a pianist. The thesis provides the analysis of the body of C. Saint-Saëns’s pianoforte cycles, which partly consists of program miniatures. They represent the principles of C. Saint-Saëns’s individual genre system and demonstrate the evolution of his pianoforte style.

Chapter 1 “C. Saint-Saëns’s Pianoforte Creative Work within the Context of all-European Tradition of the 18-19th Century: Methods of Investigation” contains systematization of the scientific works devoted to C. Saint-Saëns’s life, pianoforte creative activity and performance activity as a pianist. It has been determined that the figure of the French composer in domestic musicology is represented by non-systemic investigations and the works devoted to genre-style and performance principles of the composer’s pianoforte cycles are not presented at all. The historical-cultural environment of the composer’s pianism development has been determined to be beneficial for the formation of his virtuoso mentality. C. Saint-Saëns was one of the few who was fortunate to inherit the pianistic principles of the virtuoso academic school of the first decades of the 19th century. They became an important factor of his composer and performance pianoforte mentality style. The genre context of the development of European romantic miniature, namely in French national culture, has been studied. Inherited and novel principles of a pianoforte miniature (cyclization, descriptiveness, sound-imaging, virtuosity) has been determined.

A separate problem is the phenomenon of virtuosity. Two research trends have been distinguished: historical-cultural overview and theoretical reasoning with further typology determination. The author's definition of the term "virtuosity" has been provided. It takes into account both subjects and objects of the musical process. *Virtuosity subject* of the musical process refers to creation, reflection and perception of tone developments, implemented by means of expressive means, which require significant subject energy expenditures in order to overcome difficulties. *Virtuosity object* contains tone developments and artistic-technical means of implementation, which require significant subject energy expenditures for their creation, reflection and perception, respectively.

Various treatments of the term "neo-classical" in foreign and domestic musicology have been studied. Attention has been paid to the problem of determining the time-frame of the term appearance and the role of French music culture in the formation of this phenomenon.

Chapter 2 "Genre Dramaturgy and Performance Specifics of C. Saint-Saëns's Pianoforte Cycles" considers all the complexity of the artist's pianoforte style. C. Saint-Saëns's seven pianoforte cycles comprise most small genres of European culture. The characteristic feature is their historical and stylistic multiplicity, beginning from palace and society dances to pre-classical period of concert-virtuoso etudes and program music pieces of late Romanticism.

In sub-chapter 2.1 "Implementation of Play-Logic of Concerting in C. Saint-Saëns's Pianoforte Cycles in his Early Oeuvre" the leading principles of the composer's pianoforte mentality have been determined. The main one is foundation on the classical basis of composition, which were formed in composers-virtuosos' practice in the 18th-the beginning of the 19th century. On a syntactical level it was evoked in the use of the so-called play figures. The main tendencies of the development of C. Saint-Saëns's pianoforte style have been determined.

The content of sub-chapter 2.2 "Semantics of Virtuosity in Genre-Stylistic System of C. Saint-Saëns's "Album" for piano op. 72" reveals the complexity of the image world of the composer's music pieces. His concert-virtuoso mentality went

beyond the limits of the inherited romanticism traditions by comprising inter-genre relation to classical heritage and provided new artistic idioms of impressionism.

Sub-chapter 2.3 “Principle of Genre integration in C. Saint-Saëns’s piano suite op. 90” covers the integration of baroque tradition into composers’ activity in late 19th century, which was evocated in revitalization of an ancient suite genre. Opus 90 became an example of neo-baroque tendencies of C. Saint-Saëns’s pianoforte style. Based on national traditions of French clavecinists, the composer enriched the semantics of baroque composition by romantic connotations.

Chapter 2.4 “Six Etudes” op. 111 as the Implementation of the Ideal of the 19th-Century Concert-Virtuoso Etude” covers the main principles of the developed C. Saint-Saëns’s pianism, which was evocated in the virtuoso texture of his cycle etudes. It is worth mentioning that the composer paid great attention to the techniques of performing double notes. It has been found out that the use of prelude and fugue and concert etude synthesis as well as the evocation of bell semantics was one of the characteristics principles of C. Saint-Saëns’s pianoforte mentality in his mature period.

Chapter 2.5 “Virtuosity as Style-Formation Factor of C. Saint-Saëns’s late creative activity: as Exemplified in “Six Etudes for Left Hand” op. 135” covers the analysis of the unique pianoforte cycle where there is a combination of the principles of a new suite genre and a concert-virtuoso etude on condition of one left hand performance. The analyzed opus 135 expands the provided insight into the limits of genre semantics of a concert etude, which was traditionally oriented on two performance tasks: implementation of a complex of technical difficulties and evocation of a program idea. The composer actualizes a pianist’s ultimate priority, that is the relevance of a composition style to the prototype of a baroque suite.

Sub-chapter 2.5 “Six Fugues op. 161 – Pianoforte Version of Timbre Polyphonism” demonstrated the value of a fugue in the artist’s creative activity. Similar to J. S. Bach and his followers, this French composer found and perfectly developed the potential of the genre, which was able to present the tone model of the universe on a small scale.

Base on the analyzed cycles, in Chapter 3 “Principles of C. Saint-Saëns’s Pianoforte Mentality Style” the concept of C. Saint-Saëns’s Pianoforte Mentality Style has been substantiated. In sub-chapter 3.4 “Texture. Virtuosity Texture Modes. Pianism” several tendencies typical to this French artist has been determined: integration of polyphonic performance into homophonic-harmonic one; the use of four historical and style texture models (pre-classicism, classicism, romanticism, pre-impressionism); subordination of the texture of music pieces to their authour’s pianism. The definition of the term “virtuosity mode” and the typology of virtuosity modes in C. Saint-Saëns’s pianoforte cycles has been provided.

The final chapter 3.5 “Interpretative Surveying of C. Saint-Saëns’s Pianoforte Creative Activity” covers C. Saint-Saëns-Pianist’s performance style. By means of comparing his repertoire lists and performing the comprehensive analysis of his pianoforte cycles, mutual influences of his performing and composing activity has been studied. At the end of the chapter, a panorama of interpretative music piece versions of C. Saint-Saëns’s pianoforte cycles has been suggested. It is characterized by the heightened interest of the pianists of various national schools of today to his creative activity.

Practical Implementation. The materials and the results of the investigation can be implemented in the following educational courses: “History and Theory of Pianoforte Performance”, “Problems of Modern Pianoforte Performance”, “History of World Music Culture”, “Analysis of Music Pieces”, “Musical Interpretation”, “Crucial Aspects of Theoretical Musicology” as well as in Special Pianoforte classes for Bachelors, Masters, and Postgraduate students in higher musical educational institutions in Ukraine and worldwide.

Key words: performance ideal, French pianoforte tradition, performance style, pianoforte cycle, virtuosity mode, style integration, genre synthesis.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України:

1. Клендій О. Семантика віртуозності в жанрово-стилістичній системі «Альбому» для фортепіано ор. 72 К. Сен-Санса. *Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики*: зб. наук. статей. ХНУМ ім. І. П. Котляревського. Вип. 52. Харків, 2019. С. 38-52. doi 10.34064 / khnum 1-5203
2. Клендій О. Принцип стильової інтеграції у фортепіанній творчості К. Сен-санса. *Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті*. ХДАДМ. Вип. 6. Харків, 2019. С. 35-39. doi 10.33625/2409-2347-2019-6-35-39.
3. Клендій О. Інтерпретологічний вимір фортепіанної творчості К. Сен-Санса. *Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики*: зб. наук. статей. ХНУМ ім. І. П. Котляревського. Вип. 56. Харків, 2020. С. 136-153. doi 10.34064/khnum1-5609

Праці в наукових зарубіжних виданнях:

4. Klendii O. Virtuosity as a Style Developing Factor in Late C. Saint-Saëns's Oeuvres: a case study of "The Left-Hand Études" Op. 135. *The European Journal of Arts, Premier Publishing s.r.o.* Vienna. №1, 2020 P. 29-35. doi: <https://doi.org/10.29013/EJA-20-1-29-35>.